

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN: 2149 - 9225

Yıl: 4, Sayı:14, Haziran 2018, s. 203 -215

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KAVLAK

Yildirim Beyazıt Üniversitesi, Felsefe, ahmetkavlak@gmail.com

ON THE HISTORY OF EPISTEMOLOGY PROBLEMS OR "KNOWLEDGE" IN WESTERN PHILISOPHY

Abstract

Knowledge refers to everything on entity. Knowledge is the expression of human's connection with object by the way of thinking. Epistemology is made up of an attempt of identifying the relationship between object and subject. The history of thought could be named as history of presenting the relationship between subject and object. Undoubtedly, there has been thought since the existence of first person. However, thinking on knowledge systematically had occurred after a long time. The aim of this essay, which is concerning a short history of epistemology in western philosophy, is to demonstrate that the problems of epistemology have not changed by exhibiting basic epistemology concepts. The meaning of the concept of knowledge, how knowledge is discussed, the sources of knowledge and the ways of gaining certain knowledge are determined as the main problematics of this study.

Keywords: Subject, Object, Mind, Reason, Sensation, Knowledge, Invariance, Universals.

BATI FELSEFESİNDE EPİSTEMOLOJİ PROBLEMLERİ TARİHİ YA DA "BİLGİ" ÜZERİNE

Özet

Bilgi, varlık hakkında söylediğimiz her şeyi, İnsanın düşüncesi vasıtasıyla nesne ile kurduğu ilişkiyi ifade eder. Bilgi felsefesi özne ve nesne arasındaki ilişkiyi doğru olarak tanımlama çabasından ibarettir. Düşünce tarihi, zihin ve nesne arasındaki ilişkinin ortaya konulması tarihi olarak da adlandırılabilir. Düşünce şüphesiz ilk insanla var olmuştur. Ancak insanın bilgi üzerine sistematik düşünmesi çok sonra gerçekleşmiştir. Batı felsefesindeki bilgi felsefesi problemlerinin kısa bir tarihini işlediğimiz bu çalışmada amaç, bilgi felsefesinin başlıca kavramlarını sergileyerek, bilgi felsefesi problemlerinin değişmezliğini göstermektir. Bilgi kavramından ne anlaşıldığı, bilginin hangi kavramlar üzerinden tartışıldığı, bilginin kaynakları ve kesin bilginin nasıl elde edilmesi gerektiği konusunda filozofların görüşleri bu nokta açısından kısaca ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: özne, nesne , zihin, akıl, duyum, bilgi, değişmezlik, tümel

GİRİŞ

Felsefe sadece Yunanistan'da veya o tarih itibariyle düşündüğümüzde Anadolu'nun ege bölgesinde doğmuş değildir. Dünyanın çeşitli bölgelerinde Çin, Hindistan, Mısır vs. gibi birçok bölgede felsefe adını hak edebilecek düşüncelerin olduğunu biliyoruz. Sadece Yunan felsefesinin günümüze kadar ulaşmasının başarısının arkasında dünyanın diğer bölgelerindeki usta-çırak ilişkisinden farklı olarak Yunanlıların düşüncelerini kağıda dökmeleri söz konusu edilebilir. Çünkü Platon'un yazılı metinlerinin günümüze ulaştığı gibi dünyanın sair bölgelerden elimize geçen bu tarz bir belge mevcut değildir. Diğer bölgelerde usta-çırak ilişkisi nedeniyle öğretilenler sözlü rivayetlerle devam etmiştir. Felsefenin doğduğu bu bölgelerin arasında bir ortak yön de dikkate çarpmaktadır ki, o da bu bölgelerin tamamının çok tanrılı inanca mensup olmasıdır. Çok tanrılı inançların özellikle Yunan ve Mısır dinlerinin karşılaşmasıyla ortaya çıkan çelişme durumunun, çelişkiden kurtulmak isteyen filozof aklını rahatsız etmesi gerçeğini, felsefenin doğmasına neden olan etkenlerden biri olarak düşünmek isabetli bir düşünce gibi görünüyor.

Bilinen ilk filozof olan Thales döneminde ve öncesinde deniz ticareti ile meşgul olan Yunan kolonilerinin o dönemin süper devleti olan Mısırlılar ile ticari ilişkileri olduğunu biliyoruz. Hatta Thales'in piramitlerin yüksekliğini ölçmesi olayından hareketle o dönemin filozofları da dahil Yunanlıların Mısıra seyahat ettiklerini görüyoruz.

İki farklı inanca ve çok tanrılı dine mensup olan iki kültürün ticari ilişkiler kurması ile başlayan bu dönemde, etkileşimin zorunlu sonucu olarak ve inançtaki farklılıktan kaynaklanmış olarak, filozofları bu farklılığın kaynağının sorgulanmasına götürdüğünü tahmin ediyoruz.

İnsani bir durum olarak bu sorgulama "hangisinin doğru olduğu" düşüncesine, bu düşünce de "doğrunun ne olduğu" düşüncesine götürmüş olması muhtemeldir. Şüphesiz bu aşamalar "doğrunun nasıl elde edileceği" düşüncesinin de var olmasına yol açmıştır.

Düşüncenin bu aşamasının da, Sokrates öncesi filozoflara "doğa filozofları" denmesine neden olacak olan bir tartışmanın doğmasına etki ettiğini görüyoruz. Bu tartışma evrenin ilk ilkesinin yani "arkhe"nin ne olduğuna ilişkin tartışmalardır. Şüphesiz arkhe kavramı birden ortaya çıkmamıştır. Muhtemelen "doğrunun nasıl elde edileceği" düşüncesi, tartışılmayacak kadar net olan bir noktadan, yani "evrenin temel ilkesinden hareket etmek gerekir" düşüncesine kaynaklık etmiştir. Her ne kadar bu konuda tartışmanın tahminimizden daha fazla olmuş olması mümkün olmakla birlikte, büyük ihtimalle başlangıçta "kültürden kültüre, bölgeden bölgeye, insandan insana değişmeyen bir noktadan başlamak gerekir" düşüncesinin bir sonucu olarak başlamıştı.

Thales'in "su"yu, Anaximandros'un "apeiron"u, Anaximenes'in "hava"sı, Herakleitos'un "ateş"i, Demokritos'un "atomları ve tesadüf"ü bir türlü netleşmeyen ilkenin tartışılması noktasında devam etmiştir. Doğa filozofları denilen bu filozofların ortak noktası, tartışmalarda akıl veya duyu ayırımı yapılmadan, daha doğrusu insanın nasıl bildiği söz konusu yapılmadan sadece nesne üzerinden tartışılmaya devam etmiş olmalarıdır. Henüz bilginin kendisi veya insanın bilmesi söz konusu edilmemiştir. Tartışma, henüz bilgi felsefesinin kavramları netleşmediği için, net olmayan kavramlarla yani akıl ve duyu ayırımı olmaksızın yapılmıştır.

"Bilgi"

Presokratik dönemde Aristoteles'in tenkidine neden olacak kadar arkhe konusu karıştırılmış, evrenin ilk ilkesini aramak gibi masum bir düşünce, evrenin ilk ilkesini aynı zamanda evrenin nedeni olarak da tasavvur etmek gibi, Aristoteles'in tabiriyle "fail neden" ile "maddesel neden"i birbirine karıştırmak gibi vahim bir hataya neden olmuştur (*Metafizik, 983b*). Henüz akıl ve duyu ayırımı yapılmadığı için, farkında olunmadan sadece duyular dünyası demek olan nesne üzerinden tartışma yapıldığı için sonuçta bilginin imkanını reddeden sofistlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Arkhe'nin tartışıldığı Doğa filozofları döneminde Parmenides'i istisna edersek, farkında olunmadan bilginin tek kaynağının duyular sayılması gibi bir usul takip edildiğinden, bilginin imkanını inkar eden sofistlerin bu noktadan bakıldığında haklı olmalarına sebep olacak olan ortam, yani "bilgi"nin imkansızlığı düşüncesi ortaya çıkmıştır. Protogoras gibi insanı her şeyin ölçüsü olarak ele almak veya buna bağlı olarak Gorgias gibi bilgiyi imkansız saymak, farkında olunmadan bilginin tek kaynağını duyular olarak görmenin sonucudur.

Sofistler bilginin imkanını reddetmiştir.¹ Felsefede düşüncelerin ortaya konulma şartları yani gerekçeleri noktasından değerlendirilmeleri gerektiği için, sofistlerin bilginin inkarına ne-

---

¹ Sofist düşünce, çok asır sonra Hıristiyanlığın otoritesini kaybetmesinin ardından Avrupa'da tanrı inancı sarsıldığı için ve tanrıya bağlı olan "güvenilirlik" sıkıntıya düştüğü için inancın zayıflamasına bağlı olarak sofist düşüncesinin bir benzeri olan Nietzsche'nin tabiriyle 'nihilizm'e dönüşmüş, Hristiyanlığın marifetiyle tanrı ölmüş (Nietzsche 2003:125) yani öldürülmüş, hiçlik kutsanmıştır.

den olan bu düşünceleri, "bilginin tek kaynağının duyular olması" açısından bakıldığında son derece haklı görünüyor. Eğer bilginin tek kaynağı duyular ise sofistler haklıdır.

Felsefe tarihini bilgi tarihi açısından ikiye ayırırsak bu ayırım Sokrates öncesi ve sonrası şeklinde olması gerekmektedir. Çünkü Sokrates'le birlikte başlayan dönem bilginin imkanını kabul eden dönemdir.

Bilginin imkanını doğrudan işaret etmeyen bir söz dolaylı olarak Sokrates öncesi filozoflardan Herakleitos tarafından sarf edilmiştir. Bu söz "değişmeyen tek şeyin, değişimin kendisidir" sözüdür (*metafizik, 1078b*). Bu düşüncede kritik olan söz "değişmezlik" kavramıdır. Bu kavram bilginin imkanına müsaade eden en kritik kavramdır ve bilgi ile ilgili olmaksızın ilk defa Herakleitos tarafından kullanılmıştır. Bilinçli bir değişmezlik kavramını ilk kullanan ise Parmenides'tir. Parmenides'ten sonra Sokrates'e kadar çok net olmayacak şekilde akıl duyu ayrımı düşüncesi kendisini geri planda hissettirmiştir. Fakat bu ayırım net olarak Sokrates-Platon ile birlikte var olmuştur.

(Bilginin imkanı tartışılırken şüphesiz ilk fark edilen hakikat "bilginin kaynakları" ile ilgilidir. Yukarıda bahsi geçtiği gibi bilginin kaynağı konusunda farkına varılmaksızın doğa filozofları duyuların sınırları içerisinde kalmıştı. Duyuların sınırları içinde kaldığı için de bu dönemin sonucunda bilginin imkansızlığına hükmedilmiştir. Çünkü duyular değişeni gören yeteneklerimizdir. Bilgi ise "değişmezlik" kavramı ile birlikte var olan bir kavramdır.²

Sokrates ile birlikte başlayan "bilginin imkanını kabul eden" döneme nasıl gelindiği tartışılmadan önce "değişmezlik" kavramı ile "bilgi" kavramının niçin zorunlu olarak birlikte bulunduğu bakmak gereklidir.

Duyular dışında ikinci bir bilgi kaynağının yani aklın bir bilgi kaynağı olarak devreye girmesi ile bilginin imkanından artık bahsedilebildiğini görüyoruz. Aklın duyulardan farkı ise, duyuların aksine, değişende değişmeyi görmesidir. Akli bir bilgi kaynağı olarak sayabilmenin şartı, aklın nesnesi olan değişmezliğin evrende var olması şartıdır.³

Bu noktada önermelerle ilgili olan temel farkın hatırlatılması gerekmektedir. Bildiğimiz gibi üç tip önerme mevcuttur yani tekil, tikel ve tümel önermeler. Tekil ve tikel önermeler duyuların şahitliği ile elde edilen önermelerdir. Fakat tümel önermeler duyulardan elde edilmez. "Hepsi" ve "hiçbiri" anlamına gelen tümel önermeler duyuların muhataplığında bulunmaz. Bu nedenle tümel önermeler duyuların ötesine geçen akıl yürütme ile elde edilir. Tüm felsefe disiplinleri kendi disiplinini içinde bir tümel önermenin değişmezlik kriterini elde etme çabasından ibarettir. Amaç; değişmezlikle birlikte sunulabilecek bir tümel önermenin doğru olarak nasıl elde edileceğinin kriterini elde etmektir.⁴

---

² Türkçede değişmezlik kavramını içeren bilgiye "kesin bilgi" anlamına gelen "yakini bilgi", değişmezlik kavramını barındırmayan bilgiye, kesin olmayan bilgi yığını anlamında "malumat" ya da "kanaat" denilir.

³ İster akli esas alan rasyonalizm olsun, isterse deneyi esas alan empirizm olsun sonuçta "bilgi" kavramına aklın karar vereceği konusu tartışma dışı bir konudur. Çünkü iddiaların gerekçesi akla dayandırılmıştır.

⁴ Eğer sözgelimi disiplin bir bilim felsefesi disiplini ise temel soru şudur; "değişmezlik ifade eden bir bi-

Burada bilgi felsefesinin sistematik tarihinin aşamaları tartışılırken bilgi felsefesinin kritik kavramları ve onlardan ne anlaşılması gerektiğini belirlemek yerinde olacaktır. Bu kavramlardan birincisi "gerçek", diğeri "hakikat, bir diğeri ise "doğru" kavramıdır. "Gerçek" kavramından duyuların dünyasını, "hakikat" kavramından aklın dünyasını, "doğru" kavramından gerçekliğin dildeki ifadesiyle örtüşmesini kast ediyoruz.⁵

Sistematik olarak bilginin imkanını değerlendirirken aynı zamanda insanın nasıl bilgi elde edebildiğini de belirlemek gerekmektedir. Bu belirlenimin birinci şartı yukarıda geçtiği gibi "evrende değişmezliğin bulunması" şartıdır. "Değişmezlik" ve "bilgi" apriori olarak birbirini içeren kavramlardır. Belirlenimin ikinci şartı "insanda değişmezlik" anlamını ifade eden hafızanın bulunmasıdır. Bu şart doğrudan bilginin kendisi ile ilgili olmayıp bilginin ortaya çıkabilmesinde bir gereklilik olan "sürekliliğe" ulaşabilmenin şartı olarak mevcuttur. Üçüncü şart ise insanın bilebilmesi ile ilgili şarttır ki, o da evrende "zıtların var olması"dır.⁶)

Felsefe tarihinde bir dönüm noktası olan Sokrates'in "bildiğim tek şey, hiç bir şey bilmediğimdir" (*Savunma*, 23b). ifadesi, bilginin imkanını ifade eden bir önermedir. Yani "bir bilgi mümkünse bilgi mümkündür" demektir.⁷ Sokrates'in ikinci önermesi bilginin değişmezlikle ilgili olan yönünü ifade eden "bilgi hatırlamadır" (*Menon*, 81de). önermesidir. Bu önermenin platon felsefesinde vardığı son nokta "ide" kavramıdır. "İde" kavramı değişmezliğin Platon felsefesindeki adıdır. Bilginin 'hatırlama'dan ibaret olduğu önermesi ile ide kavramı birbirini zorunlu olarak içeren bir akıl yürütmeden ibarettir.⁸

Bilginin imkanını kabul eden Sokrates dönemi, bilginin değişmezliğinin daha doğrusu evrende değişmezliğin kesin olarak keşfedildiği dönemi ifade eder. İnsanoğlunun belki en büyük keşiflerinden birisi yalnızca akıl tarafından fark edilebilen monotonluğun ve değişmezliğin keşfidir. "İde" kavramı, duyular dışında da akıl gibi bir bilgi kaynağının var olduğu anlamına gelen ve aklın bilgi kaynağı olabilmemesini mümkün kılan "değişmezi görebilme yeteneği"ni ifade eden bir kavramdır.

---

limsel tümel önerme doğru olarak nasıl elde edilebilir?" Bu disiplin bilgi felsefesi ise soru şudur; "değişmezlik ifade eden bir tümel önerme doğru olarak nasıl elde edilebilir?"

⁵ Örneklemek gerekirse; güneşin döndüğü gerçektir. Dünyanın döndüğü hakikattir. Güneşin döndüğünü gördüğümüzü ifade ettiğimde söz ve nesne uyumu gerçekleştiği için bu söz doğru olmuş olur. Bilginin imkanı söz konusu olduğunda felsefede amaç "gerçeği" değil "hakikat"i bulmak ve "doğru" olarak ifade etmektir.

⁶ İnsan denen varlığın bilmesi zıtların var olması şartına bağlı görünüyor. Eğer karanlık olmazsa ışık daha şiddetli olarak var olmasına rağmen insanın bilmesine kapalı olur. İnsanın bilmesi için nesnenin varlığı kafi görünmüyor. İnsanın duyular yoluyla bilmesi ancak zıttı olan varlıklar için mümkün görünmektedir.

⁷ Sokrates'in bilginin imkanını ifade eden bu önermesi kendinden iki bin yıl sonra şüphecilğe karşı en keskin tavrı gösteren Descartes'in felsefesinde "her şeyden şüphe ediyorum. Fakat şüphe ettiğimden şüphe etmiyorum" ifadesine dönüşecektir.

⁸ Şöyle ki; "Bilgi hatırlamadır" önermesinin zorunlu sonucu "bilginin önceden var olduğudur. Bilgi "önceden" var ise (yani insandan önce) demektir ki insandan bağımsızdır. İnsandan bağımsız ise insandan hem önce hem sonradır. İnsandan hem önce hem sonra ise değişmiyor demektir. Öyleyse bilgi değişmiyor ya da değişmeyen demektir. "değişmeyen bilgi" Platon felsefesinde "ide" kavramına denk gelmektedir.

Değişmezlik her türlü bilgiyi mümkün kılan evrensel kuraldır. Değişmezlik, tümel önermenin apriori özelliğidir. Bu bakımdan doğa bilimlerini de mümkün kılan değişmezlik kavramıdır.⁹ Bilgiyi mümkün kılan değişmezliğin mahiyeti Platon felsefesinin en önemli kavramı olan "ide" kavramına denk gelmektedir.

Platon felsefesinde bilgi nesnesine göre ayrıldığında "görülenler" ve "düşünülenler" olarak ifade edilmiştir (*Devlet, 509d-510a*). "görülenler" ve "düşünülenler" kavramları her filozof tarafından başka başka ifade edilse de ve aralarında mutlaka farklar bulunsa da asla temel kavramlar olarak değişmemiştir.¹⁰ Platon felsefesinin, bilgi felsefesi açısından başlıca iddiası 'hakikat'in duyularla bilinmeyeceği iddiasıdır. Platon "düşünülenler" kavramını oturttuğu "ide" kavramı "hakikatin kendisi" anlamına gelir ve ancak akılla idrak edilebilir.

Platon, ide kavramını hakikatin kendisi olarak ve akılla idrak edilebilen olarak tanımlamıştır. İdeyi görülenler kavramının dışına çıkardığı için ide şeylerin dışında bulunmaktadır. Ancak öğrencisi Aristoteles, ideyi şeylerin içine hapsedmiştir. Hiçbir tümel bireyler dışında ve ayrı başına var olamaz (*Metafizik, 1040b*). İdeler Aristoteles'e göre nesnelere bağımsız değildir. İdeler nesnelereki tümel kavramlardır. Dolayısıyla bilginin amacı (Platon'a muhalif olarak) tekili bilmektir. Çünkü tekiler gerçek varlıklardır.

Bu görüş duyuların bizi aldatabileceği konusunu şiddetle savunan Platon felsefesine ters bir anlayıştır. İdenin şeylerin içinde ve onlarla içkin olması, duyuların bizi aldatabileceği konusunu tartışmanın dışına itmiştir. Daha çok "gerçeklik" dünyasında felsefe yapan Aristoteles, verilmiş olanla yetinme amacındadır. Fakat onun ideyi şeylere hapsedme anlayışı; Aristarchus gibi Güneşi merkeze alan evren görüşü yerine, duyuların bize gösterdiği gibi dünya merkezli evren teorisini savunan Batlamyus'un görüşlerine revaç vermek zorunda bırakmıştır.

Hıristiyanlığın düşünceyi tümüyle kontrol altında tuttuğu ortaçağda, Augustinus gibi bir rahip- filozof dışında 12. Yüzyıla kadar bir düşünce hareketi batıda pek görünmemektedir. Aynı zamanda bir kilise babası olan Augustinus, Hıristiyanlığın doğruluğunu tartışmasız kabul ettiği için doğruların da Hıristiyanlık açısından düşünüldüğünde doğru olacağını düşünür. Duyuların bizi aldatacağı görüşünü eksik bulan Augustinus, duyuların aldatabileceği ihtimalinin her zaman aldatacağı anlamına gelmediğini düşünür. İncillerin tanıklığa (testimony) dayandığını söyleyen Augustinus, duyuların hep aldatacağını kabul etmenin İncillerin sıhhatine zarar vereceğini düşünür. Duyuların sürekli aldatacağına inanan daha çok yanılır (*Augustinus, 1993, s.697*).

Augustinus'tan sonra bilgi felsefesi açısından en önemli filozof, bilginin imkanını metodik şüphe ile gösteren Descartes'dir. Modern felsefenin başlangıcı kabul edilen Fransız filozof

⁹ Doğa bilimlerindeki değişmezliğin adı "yasa" ya da "kanun"dur. Felsefi anlamda "kanun" bir tümel önermedir. Fiziğin yasaları, fiziğe ait tümel önermeleri, kimyanın ve elektriğin yasaları kimya ve elektriğe ait tümel önermeleri ifade eder.

¹⁰ Apriori-aposteriori, analitik-sentetik, fizik-metafizik, fenomen-numen gibi kavramlar temelde Platonun görülenler ve düşünülenler ayrımına dayanır.

Descartes, bilgi konusundaki tüm şüphesini ortadan kaldırmak üzere şüphe metodunu kullanır. Descartes'in iddiası; bilginin kesinliğinin şüphesi bir metotla bile gösterilebileceğidir. Bu konudaki meşhur akıl yürütmesi "şüphe ettiğimden şüphe edemem" önermesine, bu önerme de "var olmasaydım şüphe edemezdim" (Descartes, 1967, s.143) önermesine dayanır. Descartes bilginin imkanı konusuna olumlu bakan en uçtaki filozof olarak düşünülebilir. Fakat Descartes'in her şeyden şüphe etmek metodunu takip eden ve sonuçta düşünen bir varlık olduğunu ortaya koyan düşüncesi, tekrar nesnelere dönmek için şüphe ederek kenara koyduğu duyuşsal verilerin -bize aslında olduğu gibi verilip verilmediği- problemini çözerken "güvenilir tanrı" kavramına müracaat etmiştir. "Güvenilir tanrı" kavramı dışında duyuşsal verilerin doğruluk garantisi yoktur. Bu metot Descartes'den beş yüzyıl önce Gazzali tarafından dile getirilmiştir. İmam Gazzali şüpheden kurtulmanın ancak Allah'ın kalbine attığı nurla mümkün olduğunu söylemiştir. "Güvenilir Tanrı" kavramı Gazzali tarafından da şüpheden çıkmanın tek yolu olarak görülmüştür.

Kesin bilgi konusunda en kesin ve tartışmasız olanı bulmak konusundaki tartışmalar Descartes'le son bulmamıştır. İnsanın nasıl bilebildiği konusu zihin tartışmalarına da yöneldiği gibi, bilinenlerin ayırt edilmesine de yönelmiştir. Locke insanın zihnini "tabula rasa" olarak tanımlamıştı. Locke özellikle "doğuştan ideler" kavramını yok etme niyetindeydi (Locke, 2004, s.17). Duyuların verileriyle doldurulan bu boş levha tanımlaması Kant tarafından "kategoriler" ile detaylandırılmadan az zaman önce kesin bilginin en kesin olanını tespit etmeye çalışan Berkeley, varlığın bize verilen en kesin olan bilgisinin sınırı olarak algılanmış olmayı ileri sürmüştür (Berkeley, 1952, s.413). Var olmayı algılanmış olmaya indirgeyen Berkeley, varlığın kesin olan bilgisinin nesnelere temas eden duyularda değil, zihnin duyularla temas ettiği anı ifade eden 'algılama'da olduğunu ifade etmiştir. Berkeley'in demek istediği şudur; ben sadece bana doğrudan verileni bilebilirim.¹¹ Bana doğrudan verilen ise zihnimin duyulara temas etmesi ile elde ettikleri yani algıladıklarıdır, yoksa duyularımın nesneden algıladıkları değildir. Ben sadece algımda olanı var bilebilirim. Eğer ben algılamıyorsam bile Tanrının zihninde olduğu için algılandığından dolayı yine var demektir. Var olmak ya ben ya da Tanrı tarafından algılanmakla olduğundan maddi töz var olsa bile bizim zihnimizde idelere neden olamayacak kadar pasif oldukları için idelerin nedeni olarak Tanrı dışında bir varlığa gerek yoktur. Berkeley'in kesin bilgi kriteri arayışındaki bu hassas keşif Hume tarafından daha hassas bir şekilde bir adım ileriye götürülmüştür.

Hume kesinlik arayışında ve bilgimizin sınırlarının çizilmesinde çok hassas bir tespitte bulunmuştur. Bu tespit zihnimizin çalışmasına bakılarak yapılmış bir tespittir. Hume akıl yürütmelerimizi ikiye ayırır. Bu akıl yürütmeler ya "idea ilişkileri" ile ilgilidir ya da "olgu sorunları" ile ilgilidir. İdea ilişkileri konusunda bir problem görmez Hume. Çünkü iki kere dördün onaltının yarısına eşit olması gibi bir sonuç, değişmeyen ve tartışmaya ihtiyaç duymayan bir akıl yürütmedir. Burada bir problem yoktur. Ancak söz konusu olgu sorunları olunca durum değişmektedir. Yarın güneşin doğacağına ilişkin kesin dediğimiz bu bilginin kaynağını sorguladığımızda bilgi adını hak edecek bir kaynaktan beslenmediğimizi görürüz. Yarın güneşin

---

¹¹ "Ben"den kasıt zihindir.

doğmasının zorunluluğuna ilişkin bir bilgiye sahip değiliz. Bu nedenle bizim bilgimiz açısından yarın güneşin doğması ne kadar mümkünse doğmaması da o kadar mümkündür. Durum böyle iken yarın güneşin doğacağı bilgisinin kesin olduğunu düşünürüz. Hume, "olgu sorunları konusunda emin olmamızı sağlayan delilin iç yapısı nedir", diye sorar. Güneşin yarın doğacak olması gibi kesin bilgi sınıfına girdiğini düşündüğümüz bir konuda bu kesinlik anlamında bir bilgiye sahip olmadığımızı görürüz. Öyleyse niçin olgu sorunları konusunda bilgi sahibi olduğumuzu düşünürüz? Hume'a göre bunun nedeni daha önce bu olayın benzerini görmemizdir (Hume, 2007, s.23-32). Sürekli gördüğümüz için beklentiye girer ve aynısını bekleriz. Bu beklentiye kesin bilgi zannederiz. Halbuki bu bilgi değil 'ülfet'tir.¹²

Hume'un bilginin kesinliği noktasında ifade ettiği bu ince nokta, yakaladığı tek nokta değildir. Bilginin kesinliği söz konusu olduğunda bilginin mutlak sınırlarının¹³ tespit edilmesinin sağlayacak olan bu noktanın bir başka yönünü de fark etmiştir Hume. O da "nedensellik" konusundadır. Hume, kesin bilgi zannettiğimiz bir problemin aslının ülfet olduğunu gösterdiği gibi, "nedensellik" ve "zorunluluk" kavramlarının birlikteliğinin de zannettiğimiz gibi bilgiye dayanmadığını gösterir. Biz "neden" ve "sonuç" dediğimiz olguları bir arada görmek dışında bir bilgiye sahip değiliz. Neden ve sonuç konusunda doğada "izlenim"i olmadığı halde niçin sonuç konusunda beklentiye girdiğimizi açıklamak çok zordur.¹⁴

Hume'un tartışması bu iki noktada merkezlenmektedir. Bu iki nokta da büyük bir soru işaretini arkasında bırakmaktadır. Bilgimizin kesinliği noktasında Hume'un yakaladığı can alıcı noktayı fark eden Kant, Hume'un olgu sorunları ve nedensellik ile ilgili düşüncelerinin kendisini dogmatik uykusundan uyandırdığını söyleyecektir. Kesin olduğunu düşündüğümüz bir bilginin, yani yarın güneşin doğacağına ilişkin bilgimizin aslında "bilgi" olmadığını gösteren Hume, felsefi düşüncesiyle Kant'ın, bilginin sınırlarını belirlemeye çalışacağı, eleştiri felsefesinin doğmasına sebep olmuştur. Kant'ın felsefesi baştan sona Hume'un görüşlerini ele almak, onları da cevaplamak ve düzenlemek tarzında devam etmiştir.

¹² Hume'un Türkçe çevirilerinde "alışkanlık" olarak tabir edilen bu kavramın tam Türkçesi "sürekli görüldüğü için sıradan ve basit görme, yadırgamama, üzerinde düşünmeye ihtiyaç duymama" anlamına gelen "ülfet" kelimesidir. "Alışkanlık" kelimesi -sigara alışkanlığı gibi- Hume'un kastettiği anlamı ifade etmez.

¹³ Hume'un olgu sorunları konusundaki şüphesinin tamamen epistemik bir şüphe olduğu, ontolojik bir şüphe olmadığı unutulmamalıdır. Ülfet ile ilgili tartışması tamamen epistemik bir tartışmadır. Hume şüpheli bir filozof değildir. Yani Hume'un demek istediği şudur; "belki de hatta muhakkak ki güneşin yarın doğmasının zorunlu bir nedeni vardır. Fakat biz bilmiyoruz. Bizim bilgimizde bu zorunlu neden yoktur. Fakat varmış gibi düşünüyoruz." Hume'un bu düşüncesi şöyle örneklenebilir, "biz kesin olarak sadece taşın düştüğünü biliyoruz, fakat niçin düştüğünü bilmiyoruz. Bu sürekli düşme olayına bir isim verip "yerçekimi kanunu" diyoruz. Yer mi çekiyor, yoksa yukarıdan aşağıya mı zorlanıyor, bu konu bizim bilgimizde yoktur. "Geçici açıklama denen isimlendirmeler"i "neden" zannederiz.

¹⁴ Locke tüm idelerimizin kökenini deneyim olarak açıkladığı gibi, Hume da Platon'un idelerini "izlenimlerimizin silik kopyaları" seviyesine düşürmüştü (Hume, 2007, s. 13). "İzlenimler" ise "canlı algılarımızın tümü" olmaktadır. Bu durumda izlenimi olmayanın idesi de olamazdı. Fakat idealar arasındaki, benzerlik-aykırılık, zaman ve mekanda yakınlık, neden-sonuç ilişkisi gibi ilişkiler bizi zorunluluk kavramına götürmektedir. Bu durum bilgide kesinlik gibi kendini göstermektedir.

Kant felsefesinin en önemli özelliği, Hume'un ortaya koyduğu bilgide kesinlik problemini bilgimizin sınırları şekline dönüştürmesidir. Kant "bilgi" kavramını ele alırken zihni nesnenin önüne almış, bilgiyi zaman ve mekanla sınırlamıştır.¹⁵ "Bilgi" ancak zaman ve mekanda elde edilmiş ise bilgidir. Bilgimizin bu alanına fenomen diyen Kant, nesnelere zaman ve mekanda elde edilen görüşlerinin zihnimizdeki 12 kategori tarafından değerlendirmeye alındığını¹⁶ bilginin bu şekilde elde edildiğini söyler. Nesne hakkında zaman ve mekanın dışında kalan kısmı bizim için bilgi olma sınırının dışı olmuştur. Hume'un olgusal sorunlardaki zorunluluk beklentimizin sebebini de, nedenselliğin Hume'un dediği gibi doğada bilgimiz açısından bulunmadığı, nedenselliğin 12 kategoriden biri olduğu, bu nedenle zorunluluk beklentisinin olduğu şeklinde açıklayacaktır. Nedensellik anlama yetisinin a priori bir kategorisi olmaktan ibarettir (Kant, 1929, s.113). Bilgi sınırının dışı yani numen alanı ise inancın alanıdır. Bu alanda Kant'a göre bilgi olmaz.¹⁷

Aklımızın işleyiş tarzı değişende değişmeyi görmek yani tümellik üzerine kurulu olduğu için özleri ancak akıl görebilir. Apriori aklın, aposteriori duyuların kavramlarıdır. Zihne ait kavramlar yani analitik kavramlar ile deneye ait sentetik kavramlar arasında bir tanzim yaptığımızda, yakini yani kesin bilgi hedef olduğu için, yani duyulardan elde edilen verileri aklın kavramları gibi kesin kavramlara dönüştürmek hedef olduğu için, Kant, yeni bilgi elde etmekte sağlam metodun iki apriori kavramı bir araya getirerek yeni bir kavram elde ettiğini söylemiştir. Ne zihnin kategorileri olmadan, ne de cisimler olmadan bir bilgiden söz edilemez. Akıl duyular olmaksızın yoktan kavram üretmez.¹⁸ Körün renk algısını körün aklı oluşturamadığı gibi. Ancak akıl deneyden gelen verinin özünü yani apriori yönünü görme yeteneğine sahiptir. Apriori, deneyden gelen nesneye ait verinin akılda bulunan özüdür. Bu özgenellik ifade eder.¹⁹ Bu apriori kavramları biz bir araya getirirsek yeni bilgi oluşturmuş oluruz. Bizim bir araya getirdiğimiz bu apriori kavramlarla yeni bilgi oluşturma, yani sentetik apriori ile yeni bilgi oluşmuş olur. "Sıcaklık" ve "cisim" gibi iki kavram bir araya getirildiğinde yeni bir kavram ortaya çıkmış olur. Bu kavram "genleşme" kavramıdır. Ya da bir başka örnek vermek

¹⁵ Bilgi elde etmede zihni nesnenin önüne almak, -Kopernik'in astronomisinde olduğu gibi- yer merkezli evren teorisinden güneş merkezli evren teorisine geçmek gibi bir devrimdir. Bu nedenle, kendisinden çok sonra akli duyuların hizmetine veren pozitivizmin aksine Kant bilginin deneyle başlamakla birlikte deneyden çıkmadığı fikrindedir.

¹⁶ Aristoteles, duyularımızın bize etin rengini, tadını, kokusunu şeklini getirdiğini, fakat onun et olduğuna aklımızın karar verdiğini söyler. Bu düşünce Kant'ın kategoriler ile teferruatlandırdığı zihin düşüncesinin ilk halidir.

¹⁷ Eğer bu alanda bilgi olabileceği ileri sürülürse Kant'a göre "antinomi"ye düşülecektir. Antinomi aynı anda iki zıttın kabul edilmesi zorunluluğu gibi bir durum söz konusu olması demektir ki, bu numen alanında bilginin olamayacağını delilidir. Şöyle ki; zaman ve mekan dahilinde karar veremediğimiz bir konu olan evrenin sınırı konusunda iki zıttı kabul etme saçmalığına düşeriz. Birincisi evren madde olmak hasebiyle sınırı bulunmak zorundadır. Bu durumda evrenin sınırı olduğuna karar vermek zorundayız. Ancak her mekanın bitiminde bir başka mekan başlayacağı için bu durumda evrenin sınırından sonrasının da olduğunu kabul etmemiz gerekir. Bu ise iki zıttın bir arada olmasını kabul etmek gibi bir tenakuza yol açar.

¹⁸ Hume ve Kant bu konuda aynı fikirdedir.

¹⁹ Öz, Platon'un idesine denk gelir.

gerekirse, 5 ve 7 apriori olarak bilinebilir. Toplamları olan 12 de apriori olarak bilinebilir ve yeni bir bilgi de yani 12 de elde edilmiş olur.

Bu noktada Aristoteles ile birlikte bilginin ölçütü olarak getirilen tümdengelimsel akıl yürütme ile, Francis Bacon tarafından bilginin ölçütü olarak getirilen tümevarımsal akıl yürütmenin "kesinlik"²⁰ açısından farkına bakmak gereklidir. Tümdengelimsel akıl yürütmenin, ilk öncülünde son önermeyi taşıdığı için kesin bilgi vermesi konusu tartışılmaz. Ancak tümdengelimsel akıl yürütme yeni bilgi vermez.²¹ Tümevarımsal akıl yürütme ise yeni bilgi vermekle birlikte tümdengelim kadar kesinlikte bilgi vermez. Bu durumda bilgi felsefesinde amaç şudur. Tümdengelimsel akıl yürütme kadar kesin, tümevarımsal akıl yürütme kadar yeni olan bilgi nasıl elde edilebilir?²²

Kant'ın cevabı "sentetik apriori"dir. Birden fazla apriori kavramla yeni kavram elde etme metodu. Apriori kavramın doğruluğu tartışmalı olmadığı için onlarla elde edilen sonucun doğruluğu da tartışılmaz.

Apriori kavramların zihnimizde tümeller ve özler şeklinde bulunduğunu söylemiştik. Sokrates'in bilginin hatırlama olduğu, nesnelere karşılaşıldığında hatırladığına ilişkin açıklaması, kendisinden 2400 sene sonra Husserl tarafından ideyi bulma metodu olarak tarif edilecektir. Husserl, nesnelere gelen verilerin benzeri olanlarının kayda alınmaması veya paranteze alınması durumunda o nesnenin özüne her insanda bulunan sezgi ile ulaşılabileceğini belirtmiştir (Husserl, 1969, s.52-53). Bu metot yani fenomenolojik yöntem; bizim bilgi eylemimizin, zihnimizin özleri ile nesnelere hatırlatması olgusunun sezgimizle fark edilmesi hakikati olduğunu göstermesi bakımından önemli bir keşiftir.

²⁰ Tümevarım bir tür temeli akılda olan bir inançtır, makul yani akla uygun demektir. Tümdengelim ise doğrudan akılda bulunan muhtevayı esas aldığı için akli yani doğrudan akıldan kaynaklanmış anlamına gelir.

²¹ Tümdengelimsel akıl yürütmenin en önemli problemi ilk önermenin nasıl elde edildiği problemidir. Bu ilk önermenin kaynağı tümevarımdır. Bergson ilk önermeyi ortaya süren tümevarımsal akıl yürütme yerine, tümeli parçalardan hareketle değil de bütünüyle idrak etme yani tümeli görebilme yeteneği olarak herkeste bulunan sezgiyi öne sürecektir (Bergson, 1986, s.168). Sezgi parçada bütünü, tikelde tümeli gören yeteneğimizdir.

²² Tümevarımsal akıl yürütme ya nesnenin olmazsa olmaz özelliğinden yani zati özelliğinden ya da nesnenin olsa da olmasa da olur demek olan arızı özelliğinden yapılır. Eğer akıl yürütme nesnenin zati özelliklerinden yapılıyorsa (bütün kuğular canlıdır) mutlak olarak doğrudur. Çünkü bir tür tümdengelimsel akıl yürütme tarzıdır. Ancak tümevarımsal akıl yürütme nesnenin arızı özelliklerinden yapılıyorsa (bütün kuğular beyazdır) sonuç doğru da yanlış da olabilir. Popper'in bu kısımda koyduğu "yanlışlama" ölçütü (*); her denemeden sonra iddianın sağlam kalması ile iddianın güçlenmesi anlamına gelen "pekiştirme"dir. Her beyaz kuğu, "kuğular beyazdır" önermesini pekiştirir, fakat nihai sonucu söyleyemez.

(*) Popper'in yanlışlama kriterinin bir anlamı şudur: bir iddianın doğru ispatlanabildiğine delil, o iddianın her şartta doğru olduğunu ispatlamak değil, hangi şartlarda doğru olmayacağını da belirleme imkanının olmasıdır. Hangi şartlarda yanlış olacağı belirlenememiş bir iddia inançtan ibarettir.

Sosyal Bilimler Alanında 'Bilginin Kesinliği' Problemi

Aydınlanma dönemi ile birlikte doğadan elde edilen verilerin tümelleştirilebildiğinin²³ keşfedilmesinden sonra günümüze kadar gelen sürede doğa bilimlerinin kesin bilgi taşıdığı, bilimselliğin dolayısıyla doğrulamacılığın tek kriter olması gerektiği gibi düşünceler²⁴ rağbet görmeye başlamıştır. Doğa bilimlerinin kendisini tek bilimsel disiplin olarak göstermesi eğilimleri ve sosyal bilimlerin doğa bilimlerine göre tümel önerme elde edememesindeki başarısızlığı, sosyal bilimlere bilimsellik iddiası açısından ikinci plana itti. Ancak Dilthey başta olmak üzere hermeneutik filozofları, bu anlayışın temelindeki anlayış hatasının varlığına dikkat çektiler ki, bu hata, bilimi bilim yapan önermelerin sosyal bilimlerin merkezinde olan insana tabi olduğunun ihmal edilmiş olmasıydı. İnsana tabi olan veya insanın zihninin bir yeteneği olan bir düşünce veya kriter,²⁵ insandan daha fazla kesinlik taşıyamazdı (Dilthey, 1999, s.19). Şüphesiz dönem dönem farklı paradigmalardan²⁶ hakim olduğu bir disiplinin insandan daha fazla bir kesinlik taşıması mümkün değildir.²⁷

Doğa bilimleri ile beşeri bilimler arasındaki kesinlik tartışması göz önüne alındığında bir başka hakikat daha ortaya çıkmaktadır ki o da bilimselliğin temelinde bulunan ve doğa bilimlerine kesinlik kazandıran matematiğin durumudur. Doğa bilimlerinin vazgeçilmezi olan matematik, mantık vasıtasıyla özne ve nesne arasında kurulan ilişkinin en yetkin olanlarından biridir. Halbuki matematiğin apriori kavramları zihne ait kavramlardır ve nesnedeki düzenliliğin ve değişmezliğin tespitinin nedeni olarak görünmektedir.

Bilim ve onun uygulayıcısı olan mühendislik o alanın matematik diliyle ifadesi anlamına gelir.²⁸ Matematik ise mantığın alt dalı olup rakam sembolleriyle işlenen mantık anlamına gelir. Matematik diliyle ifade edilen tümel önermelerin bulunduğu disipline bilim diyoruz. Matematiğin, insan zihninin çalışma tarzı olan mantığın bir alt dalı olması ile bilimdeki geliştirilmenin yapılabilmesi yani bilimin mümkün olabilmesi gösteriyor ki, kesinlik yargısı taşıdığı düşünülen bilimin kesinliği insan zihninin ürününe bağlıdır. Dolayısıyla zannımızca insanın zihninin bir ürününün, insanın zihninden daha kesin olması mümkün değildir. Dilthey'in iddiası da bu yöndedir. Nitekim Husserl de, insan zihninin doğanın bir parçası gibi alınıp değerlendirilmesine ve sonra bilimsellik ölçütü olarak ikinci plana itilmesine bu nedenle şiddetle karşıdır. Husserl'in fenomenolojisindeki paranteze alma metodu, bilince verilenlerin kaynağını

²³ Francis Bacon, Aristoteles'in bilimsellik ölçütü olan tümdengelim yöntemini ters çevirerek bilimin günümüze kadar değişmeyen tek metodu olarak tümevarım yönteminin kullanılmasını gerektiğini öngördü.

²⁴ Pozitivizm, Viyana çevresi vs..

²⁵ Tümel kavramlar

²⁶ Bilimin birikimsel olarak ilerlediği düşüncesine karşı çıkan Thomas Kuhn, bilimsel ilerlemelerin dönem dönem (Aristarchus'un Batlamyus ile yer değiştirmesi gibi) yer değiştirebilen zihinsel veya kavramsal model demek olan paradigmalardan yer değiştirmesi şeklinde değiştiğini söylemiştir (Kuhn, 2000, s.67-72) Bu mantık açısından bakıldığında, Dilthey'in iddiasında olduğu gibi, bilimsellik kriteri olan değişmezlik sıkıntıya düşmüş demektir.

²⁷ Dilthey'e göre doğa bilimlerinin görevi 'açıklama',tin bilimlerinin anlama'dır. Husserl'e göre 'açıklama'nın derinliği yoktur.

²⁸ Türkçede kullanılan Mühendis kelimesi Arapça kökenli bir kelimedir ve hendeseci yani geometrici, matematikçi anlamına gelir. Kullanımda, meslek alanının bilgisini matematikle ifade edebilen demektir.

bulma metodudur. Dolayısıyla Dilthey'in iddiasında olduğu gibi, nesneyi nesne yapanın özne olması gibi bir sonucu gösteren bir yöntemdir.

Sonuç

Platon'un "görülenler" ve "düşünülenler" ayırımı zaman ve kişiler değişse de baki kalmış görünüyor. Felsefenin başlangıcından itibaren bilgi konusunda kavramlar (veya kavramlara karşılık gelen kelimeler) değişmiş görünse de kavramların içerikleri değişmediği gibi, problemler de hiç değişmemiştir. Yine bilincin bir özelliği olarak ifade edilebilecek sezgi kavramı da dahil, tartışmalar zihin ve duyum üzerinde dönmektedir. Ancak ister idealist ister empirist olsun, bilginin kaynağı konusunda karar verici olan yine akıl olduğu için, bilgi konusundaki tartışmalar zihin ve nesne arasındaki ilişkinin sıhhatine ve sınırlarına ilişkin olmaktadır. Kesinlik arayışı zihnin yapısını ve duyuların güvenilirliğini göz önüne alınarak yapılmaktadır.

Bilgi problemi evrende değişmezliğin keşfinden itibaren "mümkün" alanında bulunmaktadır. Geriye kalan problemin birincisi doğru bilginin sınırları, diğeri doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasındaki kesinlik tartışması üzerinde devam etmektedir.

Bilginin sınırları konusu, insanın kendi kendisini ya da zihnin kendisini nesne edinmesinden ibaret olduğu için tartışmalar zihin çözümlemesi şekline dönüşmektedir. Zihin doğru-dan kendisini nesne edinemediği için ister istemez zihnin fenomenlerine müracaat edilmektedir. Bu durumda zihnin çözümü nesneden zihne doğru yapılmaktadır. Bu durumda duyumun sıhhati devreye girdiği için Descartes ve Gazali'de olduğu gibi açmaza neden olmaktadır. Duyumun sıhhatli kabul edilmesi ise zihnin kararına bağlı olduğu için problem karşılıklı birbirini beslemektedir. Aristoteles'in "varlık" yerine "var olan"ı nesne edinmesi bu problemi fark ettiği içindir. Sabit bir nokta olmadıkça mekan tayini yapılamadığı gibi, hem zihnin hem de duyumun sıhhatini bilebilmek bir diğerinin kesinliğine bağlı görünüyor.

Ancak bilgi konusundaki tartışmaların ortaya çıkardığı sonuç, doğa bilimlerindeki kesinliğin sosyal bilimlerin nesnesi olan insanın kesinliğine bağlı olduğunu söyleyen hermeneutikçi filozofları tasdik edecek şekilde görünüyor. O sonuç ise zihnin tümelleştiren bir yapıya sahip olmasıdır. Nesneyi tek tek duyumlayan duyuların verilerini tümelleştirerek değerlendiren zihin, (Kant'ın nedenselliği kategorilerden biri sayması gibi) bilimselliğin ve bilimsellikteki en önemli şart olan değişmezliğin idrak nedeni olarak görünmektedir. Verileri tikelden elde eden zihin, tikelin hatırlattığı tümel ile irtibatı oranında tikeli bilgi konusu edinmektedir. (Sokrates ve Husserl'de olduğu gibi) zihin duyulardaki tikeli, tümelin çağrıştıracısı olarak değerlendirmeye almaktadır. Hedef ise tümel olduğu için, tüm bilimsel faaliyetler zihin ürününe dönüşmektedir. Zihin çözümlemesi bir tür evrenin çözümlemesi şeklinde durmaktadır.

Zihnin özel bir yetenek olduğu tartışılmaz. Zihin hem kendisinin hem de kendisi olmayanın farkında olan, farkında olduğunun da farkında olan bir yetenektir.. (Platon'da olduğu gibi) tikelde tümeli görmesi ve tümelle irtibatlandırması tarzında bilgi üreten zihnin, bir yeteneği olan matematiğin gösterdiği gibi, (yeni bilginin elde edilmesinde gerekli olan) genelleştirmede doğru metodu takip edebildiği görülmektedir. Sonuçta bilgi, duyulardaki ham tikelin zihnin tümelleştiren yapısına uyumu ile elde edilmektedir. Dolayısıyla zihin (evrendeki de-ğiş-

mezliği fark ederek) kendi tümel kavramları ile duyumdan gelen verileri tümelleştirendir. Bilgi tümel olandır. Tümel de duyuların değil zihnin bir kavramıdır.

Sokrates'le başlayan dönemden itibaren bilginin tümele ilişkin bir yargı olduğu düşün- cesi arka planda baki kalmıştır. Bazen doğrudan dile getirilemezse de hedef, tüm felsefi disip- linlerde, tümel bir yargının doğru olarak nasıl elde edilebileceğinin kriterini bulmak olarak belirlenmiştir.

KAYNAKLAR

- Aristoteles. (1996). *Metafizik* (Çev; Ahmet Arslan). İstanbul. Sosyal Yayınları
- Augustinus, (1993). *The City of God*, (Çev: Marcus Dods). New York: The Modern Library
- Berkeley, George. (1952). *A Treatise Concerning The Principles of Human Knowledge*. Great Books of the Western World. c.35. Chicago
- Bergson, Henry. (1986). *Zihin Kudreti*. (Çev: Miraç Katırcıoğlu). İstanbul. M.E.B. Yay. 2. Baskı
- Descartes, Rene. (1967). *Metafizik Düşünceler*. (çev. Mehmet Karasan). İstanbul MEB. III. Bsk.
- Dilthey, Wilhelm. (1999). *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*. (Çev: Dođan Özlem). İstanbul. Para- digma Yay.
- Hume, David. (2007). *An Enquiry Concerning Human Understanding*. (Ed. Peter Millican). New York: Oxford University Press
- Husserl, Edmund. (1969). *Ideas*. (Çev.W.R.Boyce Gibson). London
- Kant, Immanuel. (1929). *Immanuel Kant's Critique of Pure Reason*. (Çev: Norman Kemp Smith). London
- Kuhn, Thomas. (2000). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. (Çev. Nilüfer Kuya). İstanbul. Alan Yay.
- Locke, John. (2004). *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*. (Çev.Vehbi Hacıkadıroğlu). İstanbul. Kabalcı Yay.
- Nietzsche, Friedrich. (2003). *Şen Bilim*. (Çev. Levent Özşar). Bursa. Asa Kitabevi
- Platon. (2008). *"Sokrates'in Savunması"*. (Çev: T.Aktürel). İstanbul. Remzi Kitabevi
- Platon. (1993). *"Menon"*. (Çev: Adnan Cemgil). İstanbul. Remzi Kitabevi
- Platon, (2018). *"Devlet"*, (Çev: Sebahattin Eyübođlu. M.Ali Cimcoz). İstanbul. İş Bankası Yay.